

DR. PINTÉR-KERESZTES ILDIKÓ¹
**A NYÚJTOTT RITMUS TANÍTÁSÁNAK MEGKÖZELÍTÉSI
LEHETŐSÉGEI**
(1. rész)

Bevezetés

Tanulmányomban azt szeretném bemutatni, hogy az egyes ének-zene tankönyvek hogyan tudatosítják a nyújtott ritmust. Szakmódszertan oktatóként gyakran tapasztalom, hogy a hallgatóknak nincs mindig lehetőségük korábban írt ének-zene tankönyvekhez hozzájutni és megismerni más tankönyvszerzők gondolkodásmódját. Jómagam fontosnak vélem, hogy ne csupán az aktuális tankönyvet ismerjék, hanem lássanak példát arra is, hogy az elmúlt évtizedekben készült ének-zene tankönyvek írói egyes zenei elemeket, jelenségeket milyen zenei anyagokból kiindulva, hogyan magyaráztak el. A tanulmány tehát elsősorban az ének-zene tanárképzésben tanuló hallgatók felkészülése érdekében íródott. Mivel a választott téma, a nyújtott ritmus tanítása az alsó tagozatban történik, ezért a tanítóképző szakos hallgatók is hasznát vehetik a leírtaknak. Az általam választott megközelítésmód egy lehetséges módszer arra, hogy a többi zenei elem tudatosítását is hasonló részletességgel tekintsék át a hallgatók, mielőtt órarészlet tervezésébe fognak.

Annak érdekében, hogy a tanulmány során használt szakmódszertani fogalmak mindenki számára ugyanazt jelentsék, a tankönyvek ismertetése előtt Osvay Károlyné szakmódszertan-könyvéből idézem az idevágó kifejezéseket, fogalmakat.

A tankönyvek nyújtott ritmust tartalmazó szakaszainak ismertetéséhez a kronológiai sorrendet választottam. Elsőként Tegzes György tankönyvével foglalkoztam, befejezésként pedig Rápli Györgyi munkáját, a 2020-as Nemzeti alaptanterv alapján készült ének-zene kerettantervre épülő tankönyvet tekintettem át. Az egyes tankönyveket két szempont szerint néztem végig. Először kigyűjtöttem azokat a zenei anyagokat, amelyekben megjelenik a nyújtott ritmus. A zenei anyagok kifejezés alatt értendők a magyar népdalok, más népek dalai és komolyzenei alkotások. Különösen gazdag e tekintetben az ún. tagozatos ének-

¹ Dr. Pintér-Keresztes Ildikó, Nyíregyházi Egyetem, főiskolai docens

zene tankönyv. A kigyűjtött zenei anyagok könnyebb megtalálását segítik az adott tankönyv oldalszámainak feltüntetése. A másik szempont a tudatosítás menetének áttekintése, értelmezése volt. Érdekelt, hogy a kezdő tanárt és a rábízott tanulókat mennyiben segítik az ének-zene könyvben leírt magyarázatok, megjelenített illusztrációk, zenei példák. Helyenként átfedések vannak az egyes tankönyvek között, melyekre igyekeztem magyarázatot találni és adni.

I. Szakmódszertani háttér

Osvay Károlyné: Az ének-zene tanítás módszertana

Bármilyen zenei elem vagy fogalom – ritmus, dallamreláció, ütemforma, hangköz, hangsor, forma – tanítása Osvay Károlyné meghatározása szerint a zenei ismeretszerzés témakörébe tartozik. A zenei ismeretszerzés fogalmának magyarázatáról ezt írja könyve 75. oldalán:

„A zenei ismeretszerzés hallásélményre épül; a már észlelt és megismert, reprodukált dallam és a vele járó ritmus analizálása, elemeinek egymással való kapcsolata, nevének és jelének megnevezése, a jelenség szintetizálása. ... A tanításnak mindig a hangzó zenéből kell kiindulnia, hallási képzetek, zenei tapasztalat nélkül az ismeretszerzés öncélú lesz, nem rögzíthető és nem értelmezhető.

Az ismeretszerzés szakaszai:

– Megfigyelési (észlelési) szakasz: több óra folyamatában történhet.

– Tudatosítás: egyetlen óra keretében.

– Bevésés, gyakorlás: több órán keresztül.”

A magasabb osztályokban tanítandó ritmikai ismeretek taglalásakor rátér a tudatosító óra menetére is, melynek vázlatpontjai az alábbiak: 1. megfigyeltetés, 2. tudatosítás, 3. elsődleges rögzítés. Tanulmányom szempontjából fontos terület a tudatosítás, hiszen ez az a mozzanat az ének-zene órán, melynek során az új jelenség – jelen esetben a nyújtott ritmus – elnevezést, írásmódot, magyarázatot kap.

Egy másik részlet is idekíváncozik a könyv 81. oldaláról, mert abban kimondottan a pontozott ritmusok tudatosításáról is szó esik.

„A ritmusjelenségek tanítását megkönnyíti a szöveges ének, hiszen a szöveg hordozza a ritmust; a szótagok rövidsége, hosszúsága, szaporasága adja a ritmusvariánsok végtelen sorát. A szinkópa és a pontozott ritmusok tudatosításánál el kell kerülnünk az átkötéssel való magyarázatot, mivel a népdalok ritmikájától ez idegen, a hangsúly-eltolódást a szöveg játékosságában, a dallam táncosságában kell keresnünk. A népzeneben amúgy sem olyan módon pontosak ezek a képletek, mint a műzenében. Az átkötéses leírás bonyolultabbá teszi az amúgy egyszerűen átlátható összefüggéseket. Természetesen megmutathatjuk, hogy ugyanez a ritmus hogyan jelentkezik a műzenében, pl. Lassusnál, vagy Bartók: Mikrokozmosz darabjaiban.”

Elöljáróban annyit fűznék hozzá, hogy az átkötéssel való magyarázat viszont mégiscsak hasznosnak bizonyul, hiszen bármelyik ének-zene tankönyvet nézzük meg, amelyikben tudatosításra kerül a nyújtott ritmus, az átkötés segít a jelenség értelmezésében.

II. Ének-zene tankönyvek áttekintése

Tegzes György: Ének-zene az általános iskola 4. osztálya számára 1. Nyújtott ritmust tartalmazó zenei anyagok

oldal	szerző, cím / kezdősor
6.	Erkel Ferenc: Himnusz
20.	Kossuth Lajos táborában
52.	Télapóhoz – Szívünk rég ide vár (orosz népdal Donászy Magda szövegével)
68.	Szép szakmári lányok, Isten veletek!
79.	Édes álom libben könnyű szárnyon (lapp népdal)
82.	Huszárgyerek, huszárgyerek szereti a táncot
84.	Szánt a babám, csireg csörög, sej, haj, a járom
88.	Jaj, de szépen esik az eső
106.	Fordulj vígan, koszorú
117.	Isten áldja meg e háznak gazdáját

Egyéb dalok is szerepelnek, de ezeket parlando, rubato előadasmódjuk miatt nem soroltam fel a táblázatban.² A nyújtott ritmus megéreztetéséhez elengedhetetlen az egyenletes mérő alkalmazása, viszont a lábjegyzetben felsorolt dalok természetességét éppen az említett előadasmód biztosítja. Mindezeken túl olvasógyakorlatok, ritmusgyakorlatok segítik a nyújtott ritmus megéreztetését, helyes hangoztatását.³

2. A ritmus tudatosítása

Tegzes György találó feladatleírásokkal segíti az új ritmus megfigyeltetését. A többi tankönyvszerzőtől eltérően sokkal részletesebben foglalkozik a megfigyeltetéssel és azzal, hogy mindez a gyerekek aktív bevonásával történjen. Erre utal az osztály két részre bontása is, melynek során az egyik csoport a nyolcadokat kopogja, a másik csoport pedig énekel és a dalritmust tapsolja. Ezt követően részletesen tudatosítja a nyújtott ritmust. Elmagyarázza kottaképeit, időértékét, megadja a nevét, a gyakorlónevét, és a népdalból vett példával illusztrálja a pontozott negyedből és önálló nyolcadból álló ritmusképletet.

Lezárásként a pont szerepét is tisztázza. Látható, hogy a ritmusképlet időértékeként a 2/4 ütemmutatót szerepelteti. Talán minden kétséget kizáró az lett volna, ha leírja, hogy egy két negyedes ütemet kitölt a nyújtott ritmus. Viszont megjegyzendő az is, hogy az ütemmutató mellett zárójelben feltüntet két negyedértéket, ezzel egyértelművé téve a ritmusképlet hosszát. Ilyen magyarázatra későbbi tankönyvekben is fogunk példát látni.

² Áll előttem egy virágszál (70. oldal), Erdő mellett estvéledtem (72. oldal), Megkötöm lovamat (90. oldal)

³ Skót dallam (71. oldal), kérdés-felelet dallam (77. oldal), 333 olvasógyakorlat / 188., 318. gyakorlat (97. oldal).

Ritmusgyakorlatok: 71., 73., 77., 79., 87., 91., 97. oldal

A nyújtott ritmus

Énekeljük a *Szép szakmári lányok* kezdetű dalt!
Figyeljük meg azokat a szavakat, ahol elnyújtottuk az éneket! Pl. lá-nyok.
Lassú tempóban tapsoljuk az 1. és a 2. sor ritmusát!

A csoport $\frac{2}{4}$

• = kopogás

B csoport $\frac{2}{4}$

x = ének + ingataps

Szép szak - má - ri lá - (á) - nyok

Azt a ritmust, amely a negyedhez kötött nyolcadból és még egy nyolcadból () áll, együttesen **nyújtott ritmusnak** nevezzük.
Első hangja három nyolcad hosszúságú.

Időértéke: $\frac{2}{4}$ (). Gyakorló neve: TÁM-ti.

Többféle módon írhatjuk:

a) $\frac{2}{4}$

b) $\frac{2}{4}$

de leggyakrabban így írjuk:

c) $\frac{2}{4}$

TÁ ——— M-ti
lá ——— nyok

A negyedhez kötött nyolcadot ponttal helyettesítettük.

A pont az előtte álló kottát annak fele értékével növeli.

Zenehallgatás
Kodály Zoltán: *Szonáta csellóra és zongorára*

69

Érdemes megjegyezni, hogy a tankönyv forrásjegyzékében megjelenik Tegzes György *Vázlatok a zenei írás-olvasás tanításához I-III.* című kiadványa. Ennek első kötetében ad ötleteket a szerző a nyújtott ritmus tanításához. Maga a kiadvány nem köthető kifejezetten valamelyik osztály anyagához. A vázlatok kifejezés arra utal, hogy Tegzes György egy-egy lehetséges módot kívánt bemutatni valamely zenei elem tanításához. A nyújtott ritmus tudatosítását a 32. vázlat tartalmazza.

Szabó Helga: *Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 3. osztálya számára*

1. Nyújtott ritmust tartalmazó zenei anyagok

oldal	szerző, cím / kezdősor
23.	Szánt a babám, csireg csörög, sej, haj, a járom – a felirat szerint váltakozó ütemű népdal
39.	Bartók Béla: Magyar képek / Este a székelyeknél, 2. téma
47. és 65.	Jánoshídi vásártéren, Ica te Számkotta-jelzéssel megjelenik a népdal első sora
48.	Kolozsváros olyan város

49.	A juhásznak jól van dolga
53.	Bartók Béla: Mikrokozmosz (II. 45.) („Szolmizáljátok a dallamot folyamatos <i>nyolcad mérő</i> kopogásával!”)
57.	Jászkunsági gyerek vagyok
64.	Éva, szívem, Éva
64.	Kónyár Verka ház eleje
72.	Dvořák: Új világ szimfónia / I. tétel
74.	Bartók Béla: Hegedűduók I. 10.
75.	Kis gerice madárka
82.	Szönyi Erzsébet: Most szép lenni katonának
83.	Bárdos Lajos: Kossuth Lajos táborában
89.	Sok Szent István napokat vígan megélhess
98.	Magos a rutafa – előadásmód megjelölése nélkül szerepel a tankönyvben (rubato?)
108.	W. A. Mozart: A varázsfuvola / A bűvös csengettyű
110.	Philip Hayes: Karácsony ünnepén
111.	P. I. Csajkovszkij: Altató
122.	Falu végén (Népek dalai)
123.	Ó, szép pártám (Népek dalai)
124.	Áll egy ifjú nyírfa a réten (Népek dalai)
139.	Szönyi Erzsébet: Én a hegyre
140.	Szönyi Erzsébet: Haj, letörött a gally
141.	Bárdos Lajos: Csöndes kánon
142.	Járdányi Pál: Őszi ének
144.	Kocsár Miklós: Csilingelő
146.	Gárdonyi Zoltán: Veres kukoricaszár
62.	Ritmusgyakorlat

2. A ritmus tudatosítása

Pusztán a felsorolásból is kitűnik, hogy rengeteg kottapélda van, amiben megtalálható a nyújtott ritmus. Talán ez a magyarázata annak, hogy a ritmusfeladatok közül mindössze egy olyan van, aminek a segítségével a tankönyv szerzője gyakoroltatja a nyújtott ritmust. További érdekesség, hogy a ritmusképlet magyarázata nincs benne a tankönyvben, azaz nem történik meg a tudatosítás. Csupán a pontozott negyed leírása jelenik meg a 47. oldalon:

Tempo giusto ('tempó dzsusztó'): feszesen.

Pontozott negyed: A negyed hang utáni pont azt jelzi, hogy a negyedhang saját értékének felével, vagyis egy nyolcaddal meghosszabbodik:

Ugyanennek a 3. osztályos tankönyvnek egy korábbi, 1993-as kiadásában megjelenik a pontozott negyed a 37. oldalon, de sem a nyújtott ritmus, sem az éles ritmus nincs elmagyarázva és megnevezve, azaz nincs a tudatosítás.

A lépéssel együtt vagy alkalmazkodó ritmussal?

A Szent Erzsébetjátékdalban sokszor énekeltük ezt a motívumot:

A ritmusa azonban sohasem hangzik ilyen egyformán, a mérőlépések negyedhangjaival egybehangzóan. A szöveghez alkalmazkodva vagy a harmadik, vagy a negyedik ütem ritmusa változik: az első hang rövidebb lesz, a második meghosszabbodik.

A negyedhang után a pont azt jelzi, hogy a negyedhang saját értékének felével, vagyis még egy nyolcaddal meghosszabbodik. $\text{♩.} = \text{♩} + \text{♩}$

Énekeljétek el a következő szövegrészeket, majd kössétek össze a hozzá tartozó kottaképpel!

A mi lányunk nem eladó...
Ki se merjük bocsátani...

Egy hintóba hat ló legyen,
Mind a hat ló szérül legyen.

Szavak értelmezése
alula = alól
illandó = illendő, illik
szérül = szérül, széleire

Láthatjuk, hogy új kifejezésként az alkalmazkodó ritmus jelenik meg. Ez a kapocs az egyenletesen énekelt negyedek és az éles ritmus között a *Hol jártál, Szent Erzsébet...* kezdetű népdalban. Az itt leírt gondolatok az éles ritmus megfigyeltetését segítik elő. A szöveg prozodiájához alkalmazkodva az éles ritmus születik meg, melynek kottaképe megjelenik, de sem elnevezése, sem gyakorlóneve, azaz a tudatosítása nem szerepel a könyvben. Hasonló megközelítés a nyújtott ritmus kapcsán nincs a tankönyvben. Magyarázatként csupán a negyedhang után megjelenő pontról olvashatunk: „A negyedhang után a

pont azt jelzi, hogy a negyedhang saját értékének felével, vagyis még egy nyolcaddal meghosszabbodik.”

Mindezek ismeretében feltételeztem, hogy esetleg a második osztályos tankönyvben már lejajlott a nyújtott ritmus tudatosítása, de a feltételezésem nem igazolódott. Ebben a tankönyvben mindössze a 62. oldalon található egy magyarázat Bartók Béla *Kóta ponttal* című művéhez kapcsolódóan: „*A pont a hangot annak fele értékével megnyújtja.*” Azonban amint látható, nem a nyújtott ritmus tanításához kapcsolódik az idézett mondat.

Kóta ponttal

Valójában a 2014-től kezdődően átdolgozásra került Szabó Helga-féle tankönyvek közül egyik osztály számára írt tagozatos ének-zene tankönyv sem tudatosítja a nyújtott ritmust. Megjegyzendő, hogy az éles ritmust és a szinkópát sem. E tankönyvek erőssége a gazdag dalanyagban van.

Lassúné Ruskó Renáta: *Ének-zene munkatankönyv negyedik osztályosoknak*

1. Nyújtott ritmust tartalmazó zenei anyagok

oldal	szerző, cím / kezdősor
25.	Erkel Ferenc: Himnusz
45.	Kolozsváros olyan város
47.	A juhásznak jól van dolga
49.	Hayes: Karácsony ünnepén
67.	Szánt a babám, csireg csörög, sej, haj, a járom
77.	Magyar tánc
81.	Áll egy ifjú nyírfa a réten (orosz népdal Kerényi György szövegével)
105.	Ezt szeretem, ezt kedvelem

2. A ritmus tudatosítása

Kolozsváros népdal

Ko - lozs vá - ros o-lyan vá - ros,
A ka - pu - ja ki-lenc zá - ros.
Ab - ba' la - kik egy mé - szá - ros,
Ki - nek ne - ve Vi - rág Já - nos.

Kordován* csizma lábába,
Sárga sarkantyú van rajta.
Összeveri legénymódra,
Hull a csokros szegfű róla.

Kapum előtt összeveri,
Víg szívemet keseríti.
Kapum előtt ne veregesd,
Víg szívemet ne kesergesd!

*kordován: finoman kikészített bőrfajta
Vacsárcsi (Csík megye), Bartók Béla

Figyeld meg a dalban a **város** szó ritmusát! Kopogj hozzá nyolcadokat!
Hány nyolcadot kopogtál az első szótagra? ☐ A másodikra: ☐
A ritmus pontos megszólaltatásához hangoztasd!

$\frac{2}{4}$ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ |
 $\frac{2}{4}$ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ |
 $\frac{2}{4}$ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ | ♩ |

A nyújtott ritmus
 A negyedhez kötött nyolcadból és még egy nyolcadból áll.
 A negyedhez kötött nyolcadot ponttal helyettesítjük.
 A pont az előtte álló ritmusértéket megnöveli annak fele értékével.
 Ez három nyolcad hosszúságú.
 Gyakorló neve: **TÁM-tí** Időértéke: $\frac{2}{4}$

C. Saint-Saëns: Állatok farsangja – A hattyú
 A tankönyv 113. oldalán a csellóról olvashatsz.

45

Az énekes anyagon kívül sok ritmusgyakorlat van a tankönyvben, melyek segítségével a nyújtott ritmus gyakorolható. A gyakorlatok oldalszámai: 46., 50., 52., 55., 56., 66., 68., 70., 75., 76., 94., 96., 101., 108., 110.

A tankönyv a *Kolozsváros olyan város...* kezdetű népdalt használja fel a ritmus megfigyeltetéséhez és tudatosításához. Nyelvezete is segíti a gyerekeket a rávezetésben, megértésben: „Figyeld meg a dalban a város szó ritmusát! Kopogj hozzá nyolcadokat! Hány nyolcadot kopogtál az első szótagra? A másodikra:”

Ezt követően rögtön egy ötütemes ritmussor következik, háromféleképpen lejegyezve. Meg kell említeni, hogy a nyolcadpár külön nyolcadonként való feltüntetése, az előtte álló negyeddel való összekötése, majd pontozott negyeddel való kottázása Tegzes Györgynél volt megfigyelhető. Tegzes ugyanígy javasolja gyakorolni a nyújtott ritmust a *Vázlatok a zenei írás-olvasás tanításához I.* című kiadványa 74. oldalán.

A ritmusgyakorlatot követően látható a tudatosítás folyamata. Némi kiegészítés talán helytálló lehet. „*A pont az előtte álló ritmusértéket megnöveli annak fele értékével. Ez három nyolcad hosszúságú.*” Talán szerencsésebb lett volna emellé az első ábrát felhasználni, melynél egy negyed át van kötve egy nyolcaddal. Az idézett mondatnál a pontozott negyed mellett három nyolcad szerepel összekötve, ami matematikailag igaz (ezért is van ott az egyenlőségjel), de nem a leírt mondatot illusztrálja. „*Ez három nyolcad hosszúságú.*” Igaz, amennyiben hangsúlyozzuk, hogy ez a pontozott negyedre igaz. Ez a kifejezés azonban nem olvasható, mint ahogy az sem, hogy a ritmusképlet első tagja egy pontozott negyed. Viszont megjelenik a gyakorlónév éppen úgy, ahogyan Tegzes György említett könyvében is.⁴

A tankönyvszerző igyekszik a ritmusképlet időbeliségét, hosszúságát is elmagyarázni. Valóban két negyed értékkel egyenlő a nyújtott ritmus hossza, ám ez a tény sajnos ütemmutatóként jelent meg ebben a tankönyvben is. Az ábra jobb alsó sarkában elhelyezett kottakép az időértéket szemlélteti, egyenlőségjelet téve a nyújtott ritmus és két negyedérték között.

Lassúné tankönyve az egyetlen, amelyik a nyújtott ritmus tapsolásáról is ír. A 46. oldalon ezt a megfogalmazást olvashatjuk: „*A bal oldalon tapsolt negyedérték után zárt tenyerünket – középen enyhén ejtve – átvisszük a jobb oldalra, és ott egy nyolcadértéket tapsolunk.*”

Muszáj megemlíteni, hogy Tegzes *Tanári kézikönyvében* is szó esik a tapsolásról a 30. óravázlatban: „*A „lá-nyok” szóra eső nyújtott ritmus tapsolása a következő módon történik: a bal oldalon negyedértéket tapsolunk és zárjuk tenyerünket. Ezután a zárt tenyérben fogott negyedértéket átvisszük a jobb oldalra, ahol egy nyolcadértékkel megnyújtjuk, majd tapsoljuk a 2/4-es ütem 4. nyolcadértékét.*” Látható, hogy a Lassúné könyvében leírt gondolatmenet teljesen megegyezik Tegzes 1988-ban megfogalmazott soraival.

A tankönyv záró szakaszában megjelenik *Az alsó tagozatban tanult zenei ismeretek összefoglalása*, melyben újból helyet kap a nyújtott ritmus kottaképe és gyakorlóneve. *(Folytatása következik)*

⁴ Ez nem véletlen, hiszen a felhasznált irodalmak között található a szerző *Tanári kézikönyv az ének-zene tanításához az általános iskola 4. osztályában* című, 1988-as kiadványa.

Felhasznált források:

Lassúné Ruskó Renáta: *Ének-zene Munkatankönyv negyedik osztályosoknak*. Tizedik, változatlan kiadás, Mozaik Kiadó, Szeged, 2014

Osvay Károlyné: *Az ének-zene tanítás módszertana*. Krúdy Könyvkiadó és Nyomda, Nyíregyháza, 2007

Szabó Helga: *Énekeskönyv az általános iskola ének-zene tagozatos 2. osztálya számára*. Oktatási Hivatal (Nemzedékek Tudása Tankönyvkiadó Zrt.), 2014

Szabó Helga: *Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 3. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó Rt., Budapest, 1993

Szabó Helga: *Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 3. osztálya számára*. Oktatási Hivatal (Oktatáskutató és Fejlesztő Intézet), 2016

Szabó Helga: *Ének-zene. Emelt szintű tankönyv az általános iskola 4. osztálya számára*. Oktatási Hivatal (Eszterházy Károly Egyetem), 2017

Tegzes György: *Ének-zene az általános iskola 4. osztálya számára*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2004

Tegzes György: *Tanári kézikönyv az ének-zene tanításához az általános iskola 4. osztályában*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1985

Tegzes György: *Vázlatok a zenei írás-olvasás tanításához I.* Budapest, Országos Pedagógiai Intézet Pedagógus Továbbképzés Könyvtára, 1978